

Ступницький О. *

МОЖЛИВІСТЬ І ДОЦІЛЬНІСТЬ СТВОРЕННЯ ОФШОРНИХ ЗОН В УКРАЇНІ

За даними Державної податкової служби України, основним джерелом утворення і накопичення нелегальних капіталів в Україні, є не наркобізнес чи торгівля зброєю, а ухиляння від сплати податків. Відповідно, боротьбу з відмиванням «брудних» грошей слід вести саме у сфері формування та застосування податкового законодавства.

Розглянувши основні канали використання офшорних юрисдикцій з метою, переважно, вивезення капіталу, слід зазначити, що їх правова оцінка має бути проведена щодо нинішнього дня, тобто до діючого в даний період законодавства. Це пов'язано з тим, що закони, які регулюють переміщення активів через кордон, постійно змінюються. Наприклад, у 1991–1994 рр., коли взагалі було відсутнє законодавче регулювання капіталу, будь-який канал вивезення був легальним. З удосконаленням валютного законодавства розробляють нові канали вивезення, що не підпадають під межі закону. На підставі цього варто виділити три типи каналів вивезення капіталу:

∅ вивезення, що відбувається в межах і на основі закону (напр. з дозволу НБУ або як використання кредитних карток);

∅ вивезення, що відбувається як пряме порушення закону після того, коли прийняті відповідні обмежувальні акти;

∅ основні канали вивезення розташовані на «межі» між законом і його порушенням (нелегальні канали, коли вивезення капіталу відбувається не на основі закону, але і без його грубого порушення дрібних правил і законодавчих норм, що впливає на суть угоди і зміни платіжного балансу). Ці канали найскладніше ідентифікувати за правовим принципом.

За оцінкою спеціалістів із проблем вивезення капіталів з України найчастіше використовують фінансово-кредитну систему. Основні схеми накопичення й одночасно відмивання незаконних коштів здійснюють за допомогою псевдолегальних (тобто завуальованих під легітимні) фіктивних безготівкових операцій із застосуванням електронних інформаційних систем і притаманних їм фінансових технологій у формі безготівкових коштів. Саме безготівкові способи розкрадань, фінансових шахрайств й інших складних технологічно насичених видів здобуття і відмивання доходів злочинного походження є характерним для тіньових банківських угод.

Згідно зі спеціальними дослідженнями, банки, що обслуговують тіньовий капітал фіктивних фірм, одержують від 1,5 до 7 % прибутку залежно від суми оборотних коштів. У деяких банках ця сума становить від 50 до 500 тис. дол США на місяць, які потім виводять через лоро-рахунки за кордон. При нескладному розрахунку сумарний річний прибуток від тіньової конвертаційної діяльності банків – приблизно 5 млрд дол США, що можна порівняти з річним бюджетом країни. Слід також наголосити на ключовій позиції банків у процесі легалізації тіньових коштів. Легалізація тіньових капіталів – це процес

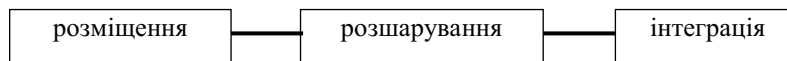
* кандидат економічних наук, професор кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

упровадження тіншових капіталів у легальну сферу економічної діяльності з метою їх легітимної акумуляції, тобто отримання «очищеного» доходу або «відтворено-додаткового» доходу.

Основним цілями легалізації доходів є:

- ∅ приховання слідів походження доходів;
- ∅ створення вигляду законності одержання доходів;
- ∅ приховання осіб, що привласнюють незаконні доходи;
- ∅ ухилення від сплати податків;
- ∅ забезпечення зручного й оперативного доступу до коштів, отриманих із нелегальних джерел;
- ∅ створення умов для безпечного споживання.

Модель легалізації коштів така:

Розміщення – це фізичне розміщення коштів у мобільні фінансові інструменти, що територіально вилучені від місць їх розміщення (переказ за кордон). Розшарування – це відрив незаконних доходів від їх джерел шляхом складного ланцюга фінансових операцій, які спрямовані на маскуванню слідів цих доходів, що перевіряють. Інтеграція – це стадія процесу легалізації, спрямована на додання видимості законності капіталу. На цій фазі для грошей знаходять легальне джерело походження й інвестують у легальну економіку.

Для експортно-імпортних операцій на стадії розшарування найчастіше використовують спосіб переказування грошей на рахунки інших фірм за допомогою фіктивних угод. Подібний переказ дозволяє досить ефективно приховувати джерела походження фінансових фондів.

Нині для проведення операцій цієї фази значну роль відіграють офшорні зони й інші країни з м'яким податковим режимом і слабкорозвиненою системою фінансового контролю, до яких належать:

- ∅ відсутність обов'язкового бухгалтерського обліку для банків,
- ∅ анонімні банківські рахунки,
- ∅ відсутність обов'язкової ідентифікації клієнтів,
- ∅ недостатньо ефективно працюючі органи юстиції.

У таких країнах зазвичай створюють фіктивні фірми, і цим обривають сліди фінансових операцій.

В експортно-імпортних операціях стадія «інтеграції» полягає в такому: укладають два договори – реальний і фіктивний (із завищенням суми угоди). За фіктивним договором гроші переказують фірмі-посереднику, що зареєстрована в офшорній зоні. Різниця між реальною і фіктивною цінами залишається на рахунку цієї фірми як прибуток.

Для інтеграції незаконних доходів назад у вітчизняну економіку використовують маніпулювання із цінами зовнішньоторговельних операцій. При цьому у документах завищують грошові суми, що переказують у країну, з метою виправдання вкладень відповідних грошей у банк. Крім цього, значна частина угод пов'язана із завищенням обсягу експорту з метою подальшого обґрунтування отриманих відповідних сум з-за кордону.

Слід також звернути увагу на те, що у процесі лібералізації валютної політики було прийнято низку законодавчо-нормативних актів, які в умовах України сприяють відпливу вільно конвертованої валюти за кордон. Згідно з п. 5 Положення «Про тимчасовий режим

використання валютних рахунків» (№ 19029/39 від 12.01.93) валюту мають приймати без посвідчення джерел її походження. Це положення НБУ суперечить міжнародній практиці із цих питань. Крім цього, Указом Президента України від 1 серпня 1995 р. № 679/95 уповноваженим банкам дозволено відкривати анонімні рахунки фізичним особам як резидентам, так і нерезидентам. Тільки у 2001 р. указом Президента було заборонено відкривати та використовувати кодовані рахунки фізичних осіб. До того ж здійснення операцій за умови, якщо безготівкові розрахунки за ними перевищують еквівалент 50 тис. євро або розрахунки готівкою перевищують еквівалент 10 тис. євро визначено сумнівними» (Постанова Кабміну України від 29 травня 2002 р. № 700). Між тим, 2 грудня 1999 р. набрало чинності Положення НБУ «Про порядок емісії платіжних карт і здійснення операцій з їх використання», у режимі якого платіжні картки не підлягають декларуванню при перетині митних кордонів України. Це свідчить про те, що даний коридор законний для неконтрольованого вивезення вільно конвертованої валюти за межі України.

У подібному режимі використовують також лоро-рахунки, численні коррахунки українських комерційних банків за кордоном, дозволи на неповернення експортної виручки на територію України після 90-денного терміну тощо. Зазначені приклади свідчать про недосконалість валютного законодавства, що дозволяє виводити з-під контролю величезні грошові потоки, а також про те, що, прагнучи створити засади відкритої та прозорої економіки, Україна, спираючись на міжнародний досвід, поступово запроваджує ефективніші механізми валютного регулювання. З огляду на це зменшення тіньових потоків у зовнішньоекономічній діяльності варто пов'язувати насамперед з удосконаленням норм валютного регулювання.

Нині офіційно в Україні офшорними зонами визнано 35 територій; певну частину офшорів занесено до «чорного» списку; експортно-імпортні операції з ними проводити не рекомендують. Зокрема, НБУ заборонив українським банкам встановлювати корвідносини з банками, зареєстрованими в Науру, а також Палау, Вануату, Антигуа і Барбуда (Малі Антильські о-ви) і на Багамських о-вах. Тим часом списки офшорних зон, офіційно визнаних в Україні, постійно змінюються. У підсумку, кількість офшорних юрисдикцій, не включених до офіційного переліку, обчислюють десятками, що ускладнює контроль над ними і робить його неефективним.

Згідно з Постановою Кабміну України від 29 травня 2002 р. № 700 перерахування суми коштів на рахунок особи, який відкрито в банку, зареєстрованому в офшорній зоні, або на рахунок аналогічного власника за кордоном віднесено до операцій сумнівного характеру. До цього слід додати, що частину коштів приховують, навіть не трансфертуючи через офшорні зони, при цьому використовують товариства з юридичною адресою в цих країнах, але діючи на території інших країн, наприклад, з допомогою банківських рахунків. Класичними є офшорні зони у країнах, що мають рахунки в банках Швейцарії, які відкривають на ім'я анонімних компаній, що знаходяться в Панамі, у Ліхтенштейні тощо. З огляду на це контроль за такими грошовими потоками є суттєвим в обмеженні вивезення коштів на закордонні рахунки.

Широкі можливості офшорних зон у реалізації схем із виведення і подальшого відмивання грошей, відсутність контролю за грошовими потоками спонукали офіційну владу США заявити про необхідність реформувати фінансову систему одного із найпопулярніших офшорів Республіки Науру відповідно до міжнародних стандартів. Ведучі західно-європейські й американські банки («Deutsche Bank», «Bankers Trust» та ін.) відмовляються від співпраці із фірмами і банками, зареєстрованими в офшорних зонах, і забороняють будь-які платежі і банківські проведення, що як виходять, так і надходять на їх адресу з таких юрисдикцій, як Антигуа і Барбуда, Вануату, Науру, Палау тощо.

Слід зазначити, що для України використання офшорних юрисдикцій переважно пов'язане з оптимізацією податкових платежів через неефективну податкову систему. Вивезення капіталу з України наразі відбувається зазвичай легальними каналами, але з використанням різноманітних маніпуляцій з експортно-імпортними цінами. З огляду на це основний потік грошей, що проходять через офшори, нині здійснюється учасниками цілком легальних зовнішньоторговельних операцій, що бажають оптимізувати виплату податків. Рішенню відпливу капіталів через офшорні юрисдикції варто протиставити ефективну податкову систему, знизивши податки і скоротивши їх кількість.

Прикладом для України може стати Грузія, де із 2009 р. діють вільні економічні зони – Кутаїсі, Поті і Тбілісі, і де влада провела низку реформ. Тепер зареєструвати бізнес у Грузії, незалежно від регіону, можна всього за день. Було зменшено кількість ліцензій, необхідних для відкриття власної справи. Влада також скоротила кількість податків і зборів із 21 до 5. Завдяки цьому в державі стало з'являтися дедалі більше інвесторів, насамперед із Туреччини, Китаю й арабських країн.

На базі закону «Про розвиток інформаційних технологій» у Грузії планують до кінця 2011 р. заснувати вільну економічну зону для іноземних компаній, які працюють у сфері комп'ютерних технологій, у галузі інформаційних технологій, програмування й аутсорсингу. Згідно з умовами діяльності, компанії, що працюють на експорт, одержать максимальні податкові пільги. На відміну від Грузії, в Україні у прямому сенсі знищують напрям ІТ-програмування й ІТ-аутсорсингу. Новий податковий кодекс забороняє використовувати спрощену систему оподаткування для багатьох ІТ-напрямів (стор. 459 затвердженого кодексу), таких як оптова і роздрібна торгівля через мережу Інтернет; діяльність із надання послуг інтернет-провайдерами; діяльність у сфері інформатизації; надання послуг доступу до мережі Інтернет; зовнішньоекономічна діяльність в ІТ-програмуванні.

Урегулювання діяльності офшорних компаній є необхідною умовою зниження тіньових потоків в експортно-імпортних операціях, тому що офшорні схеми відіграють у цьому процесі важливу, якщо не визначальну роль. Проте недооцінка регулюючих заходів і відсутність належного контролю за міжнародними фінансовими операціями активізували втечу капіталів не тільки нелегальними, але й легальними каналами.

Хоча пакет законів, що регулюють зовнішньоторговельну діяльність в Україні розроблено, однак до них весь час вносять доповнення, а суперечливий характер окремих законодавчих і нормативних актів ускладнює їх використання і відкриває можливості для численних порушень.

Для регулювання зовнішньоторговельної діяльності Україна використовує цілу систему інструментів, яку можна розділити на дві групи: економічні й адміністративні.

До економічних інструментів належать:

∅ у сфері імпорту – митні тарифи, численні податки і збори на товари, що ввозять, імпортні депозити;

∅ у сфері експорту – пільгові кредити експортерам, гарантії, субсидії, пільги зі сплати податків і надання фінансової допомоги;

∅ адміністративні інструменти регулювання – це інструменти, що безпосередньо впливають на зовнішньоекономічні відносини:

∅ ембарго (повна заборона деяких експортно-імпортних операцій);

∅ ліцензування;

∅ квотування (кількісна лімітація ввезення і вивезення);

∅ зобов'язання із самообмеження постачань експортерами.

Державне регулювання зовнішньоторговельної діяльності має здійснюватися переважно економічними методами (застосування мита, податків, кредитів, пільг тощо), за не-

обхідності можливе застосування директивних методів (заборони). Слід зазначити: нині в законодавстві, що регулює зовнішньоторговельну діяльність, існують певні розбіжності, що є серйозним бар'єром при проведенні експортно-імпорتنих операцій. Це стосується, насамперед, розбіжностей у тарифних і нетарифних методах регулювання експортно-імпорتنих операцій, їх оподаткування, що обумовлює невиправдане підвищення цін на товари (послуги, роботи), перешкоджаючи вільному їх переміщенню і нарощуванню обсягів взаємної легальної торгівлі, провокуючи у той же час розширення масштабів її нелегальних форм. До 2011 р. існувало сім тарифних коридорів із рівнями ставок 0, 2, 5, 10, 15, 20 та 30 %, а кількість товарних підсубпозицій, на які були встановлені ставки ввезення мита 30 % і більше, становили близько 20 % від загальної кількості товарних підсубпозицій.

Як свідчить міжнародна практика, рівень митно-тарифного захисту для забезпечення ефективності має бути невисоким – не більше 10–15 %. У будь-якому випадку граничний рівень оподаткування ввізного мита не має перевищувати 30 %.

Необхідно зазначити, що вплив капіталу за межі країни відбувається при здійсненні як поточних торговельних операцій, так і операцій капітального характеру. Для запобігання втечі національного капіталу при проведенні операцій між резидентами і нерезидентами в країні створено систему валютного контролю.

Валютний контроль і валютне регулювання використовують як інструменти реалізації грошово-кредитної і валютної політики. Контроль за рухом потоку капіталу був присутній практично в усіх країнах аж до кінця 70-х рр. ХХ ст. У Франції й Італії він існував до кінця 80-х рр.; Китай та Індія використовують контроль і зараз. У більшості промислово-розвинених країн їх застосовували аж до 80-х рр. І ніде валютне регулювання і валютний контроль не розглядали як антиринкові заходи, що суперечать завданням реформування національних економік.

Усі валютні обмеження можна розділити на три групи:

- ∅ обмеження, що стосуються приватних осіб;
- ∅ обмеження у сфері зовнішньоторговельної діяльності;
- ∅ обмеження у сфері руху капіталу.

До обмежень, що пов'язані зі здійсненням зовнішньоекономічної діяльності, належать: заборона на переказ валюти за кордон в оплату імпорту, якщо він не дозволений державою, а також обмеження або заборона на розпорядження іноземною валютою, що отримана експортером, коли експортер отримує часткове (у випадку обмеження) або повне (у випадку заборони) відшкодування експортного виторгу в національній валюті.

Вимога обов'язкової репатріації валютного виторгу і її наступного продажу і нині залишається широко поширеним інструментом валютного регулювання в різних країнах світу. Мета обов'язкового продажу валюти – наповнення внутрішнього валютного ринку і стабілізація курсу національної валюти.

Валютні обмеження, що допомагають концентрувати валютні ресурси в руках держави, сприяють тимчасовому вирівнюванню платіжних балансів окремих країн і підтримці курсу національних валют. Однак загалом вони негативно впливають на міжнародні економічні відносини. Зокрема, експортери втрачають зацікавленість у поставках на експорт у випадках високої частки обов'язкового продажу частини валютного виторгу. У них з'являється прагнення занизити офіційну ціну товару, який експортують, і різницю між фактичною й офіційною ціною залишити в іноземному банку, що приводить до масової появи подвійних контрактів.

Не зацікавлені експортери й у зміцненні курсу національної валюти, тому що зростання її курсу знецінює експортний виторг. Обмеження обміну національної валюти на

іноземну приводить до появи нелегального валютного ринку. Обмеження фінансових операцій (операції, що пов'язані з рухом капіталу) протидіють втечі капіталу, але одночасно вони сповільнюють рух і нормальні потоки капіталу. З огляду на це виникає об'єктивна необхідність у їх скасуванні або в міждержавному регулюванні валютних обмежень.

Тіньові форми економіки зароджуються в надрах нормативно-правового поля держави, коли регулюючі заходи не в повній мірі відповідають дії об'єктивних економічних законів, а також немає надійних механізмів контролю за здійсненням діючих законів і нормативних актів. Згідно зі Статутом МВФ сутність валютного контролю полягає в запровадженні адміністративних обмежень на неторговельні операції та операції капітального характеру з нерезидентами. Наявність валютного контролю означає жорстке втручання державних органів у валютний ринок.

Вимоги національних законодавств провідних країн щодо боротьби з відмиванням коштів, що є невід'ємною частиною тіньових оборотів в експортно-імпорتنих операціях, узагальнено в Типовому законі ООН щодо запобігання відмиванню грошей. Серед його основних положень:

- ∅ обмеження готівкових платежів певними сумами;
- ∅ створення відповідного органу, призначеного для збирання, накопичення й аналізу інформації про міжнародні платежі і перекази (центральний банк, міністерство фінансів, митна адміністрація);
- ∅ вимоги до фінансових установ щодо ідентифікації клієнтів;
- ∅ заборона анонімних операцій;
- ∅ обов'язкова перевірка адреси та персональних документів;
- ∅ надання інформації про фінансові трансакції;
- ∅ зберігання документів до п'яти років щодо осіб клієнтів і здійснених операцій.

Наголошують, що отриману інформацію можна передавати обмеженому колу користувачів (судовим і правоохоронним органам), аби цей орган не перетворився на додаток до податкового апарату.

Україні необхідно привести норми ведення операцій з клієнтами та контроль за ними до світових вимог і стандартів, тобто реорганізувати систему банківського нагляду і насамперед – валютного контролю. Вітчизняним законодавством передбачено здійснення контролю за операціями з валютними цінностями на території України, які проводять як резиденти, так і нерезиденти. Крім того, деякі операції підлягають ліцензуванню. Це, насамперед, операції з капіталом (неторговельні операції), які можна здійснювати лише за умови попереднього дозволу (ліцензії) НБУ.

Для запобігання використанню фіктивних документів для купівлі та перерахування за межі України валютних цінностей 5 квітня 2000 р. НБУ підписав із Державною митною службою Угоду про інформаційну співпрацю, якою передбачено обмін інформацією в електронному вигляді за погодженими реквізитами та формою. Це має забезпечити:

- ∅ підвищення оперативності взаємного інформаційного обміну, створення адаптованих автоматизованих систем контролю за діяльністю суб'єктів у сфері зовнішньоекономічної діяльності;
- ∅ доступ національного банку й уповноважених банків, які є агентами валютного контролю, до оперативної інформації про рух товарів через митний кордон України;
- ∅ унеможливити ще на етапі митного оформлення вантажів подання митному органу недостовірних відомостей щодо реквізитів уповноваженого банку, через який здійснюватимуть розрахунки;
- ∅ запобігти використанню фіктивних документів для купівлі іноземної валюти і перерахуванню її за межі України.

Існує два шляхи зменшення тіньових потоків в експортно-імпортних операціях:

∅ пов'язаний із посиленням адміністративного контролю, доповнений жорсткістю законодавства щодо стандартних схем нелегального вивезення капіталу (заниження експортних цін, неповернення валютного виторгу, фіктивні імпортні контракти з авансовою оплатою і завищеними цінами, корупція на митниці, розрахунки через офшори). Відомі у світовій практиці заходи зводяться переважно до введення ліцензування інвестицій за кордоном, заборони або обмежень на деякі види інвестицій, обмежень на фінансування вивезення капіталу, а також формування низки попередніх умов. Їх реалізують переважно через адміністративний і валютний контроль. Слід зазначити тільки часткову ефективність даного напрямку, що було найбільш характерно в 1994–1997 рр., і практично себе вичерпало, тому що веде до погіршення інвестиційного клімату, посилення впливу капіталу.

∅ пов'язаний із розв'язанням головних завдань економічної політики, що забезпечує збалансованість бюджету, поліпшення податкової системи і податкового адміністрування суворо на основі закону, надійну роботу банківської системи, захист прав нерезидентів й інвесторів, прозорість фінансової звітності підприємств й організацій, позитивні зрушення в боротьбі з корупцією і злочинністю, поліпшення роботи прокуратури і судової системи, дотримання законів.

Таким чином, для того, щоб бути ефективними, обмеження мають охоплювати досить широкий спектр операцій, уводитися під твердим контролем і супроводжуватися необхідними реформами та зміною економічної політики.

Проблема існування офшорних і вільних економічних зон має досить суперечливий характер: питання про те, чи потрібні офшорні зони, як вони впливають на економічний розвиток держави загалом, чи є необхідність формування нової міжнародної нормативно-правової бази здійснення офшорної політики на сучасному етапі розвитку світового господарства й удосконалення вже існуючої постають нині досить актуально.

Погляди економістів на офшорну політику досить різняться. Одні фахівці в цій сфері притримуються позиції, що контроль із боку держави не обов'язковий, оскільки його відсутність створить сприятливе середовище для економічного зростання. Інші – обґрунтовують на практичних прикладах те, що вільні економічні зони здійснюють негативний вплив на економічний розвиток держави, адже з неї вивозять значні капітали і при цьому руйнують економічну стабільність. Треті стверджують, що офшорний бізнес потрібен будь-якій країні, але під пильним контролем держави, основою якого має бути досконале нормативно-правове регулювання офшорних відносин.

Упродовж останніх років українські банки і фінансові компанії використовують офшорні схеми діяльності на світових ринках цінних паперів. Зросла роль офшорних схем у формуванні транснаціональних господарських систем, коли офшорні фірми «вбудовують» у мережу зовнішніх філіалів українських підприємств. Офшорні схеми часто націлені на подолання іноземних податкових бар'єрів.

Разом із тим, тема офшорного бізнесу є досить актуальним питанням для нашої країни, про що свідчать численні публікації у пресі і науковій літературі та спроби законодавчого врегулювання офшорної діяльності. Чого вартий лише той факт, що станом на 1 січня 2011 р. слово офшор містилося в понад 50 вітчизняних нормативно-правових актах, однак донині юридичного визначення цього поняття не існує.

Варто наголосити, що хоча офшорні зони і є привабливими для діяльності нерезидентів у пільговому режимі, багато країн, у тому числі Україна, ще не визначилися щодо юридичного оформлення цих зон, умов і доцільності їх заснування. Так, діюче українське

законодавство з урегулювання взаємовідносин суб'єктів офшорної діяльності умовно можна поділити на три групи:

- ∅ базове офшорне законодавство;
- ∅ антиофшорне законодавство;
- ∅ законодавство, що регулює заходи, спрямовані на збирання й аналіз інформації, що стосується взаємовідносин «резидент України – офшорна компанія».

До першої групи належать нормативно-правові акти, що визначають поняття, основні риси, принципи встановлення резидентності, принципи діяльності офшорних зон, порядок створення і ліквідації та механізм їх функціонування, загальні правові й економічні основи статусу форм ведення підприємницької діяльності, способи оподаткування доходів, а також загальні правила регулювання відносин між суб'єктами офшорної діяльності. Нині в Україні діє базовий у даній сфері Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13 жовтня 1992 р., який визначає державну стратегію і тактику в галузі розбудови спеціальних зон і територій пріоритетного розвитку. Проте в цьому Законі України взагалі не згадують термін офшор. У Податковому кодексі України зазначається, що: офшорні зони – це спеціальні економічні зони, у яких застосовують особливі правила оподаткування. У ньому також не наведено системного та детального розкриття поняття офшору.

До другої групи належать нормативно-правові акти, які спрямовані на те, щоб резиденту України економічно було б невигідно імпортувати товари та послуги з офшорних центрів, а також щодо розв'язання проблеми втечі капіталу за кордон. У п. 18.3 ст. 18 у редакції Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» 1997 р. було визначено: «у разі укладення договорів, які передбачають здійснення оплати товарів (робіт, послуг) на користь нерезидентів, що розташовані в офшорних зонах, чи при здійсненні розрахунків через таких нерезидентів або через їх банківські рахунки, незалежно від того, чи здійснюється така оплата (у грошовій або іншій формі) безпосередньо або через інших резидентів або нерезидентів, витрати платників податку на оплату вартості таких товарів (робіт, послуг) включають до складу їх валових витрат у сумі, що становить 85 % оплаченої вартості цих товарів (робіт, послуг)». Проте в цьому законі не було визначення понять офшор, офшорна зона, офшорна територія, офшорна юрисдикція. Перелік офшорних зон щорічно оприлюднює Кабінет Міністрів України, проте в ньому, окрім переліку держав, у яких функціонують офшорні зони, знову ж таки не подано тлумачення поняття офшор чи офшорна зона.

До третьої групи належать нормативно-правові акти, що регулюють заходи, спрямовані на виявлення загальносвітової тенденції розвитку офшорного бізнесу, встановлення контролю за зовнішньоекономічною діяльністю резидентів України, виявлення незаконних операцій, пов'язаних із легалізацією коштів, отриманих незаконним шляхом. Проте жоден із нормативно-правових актів даної групи не розкриває поняття офшор.

Формування офшорного бізнесу в Україні доцільно розглядати крізь призму розвитку спеціальних вільних економічних зон.

На початку 80-х рр., коли почали розгортатися процеси лібералізації економічного життя, ринкових і структурних перетворень у народному господарстві, регіони України виявили зацікавленість до створення на власній території особливих, спеціальних, підприємницьких вільних зон. «Піонерами» цього процесу стали Закарпатська, Одеська, Чернівецька, Харківська, Дніпропетровська обл. й Автономна Республіка Крим. Однак ухвалення рішення із цього питання відкладалося з об'єктивних причин. До них належать: відсутність відповідної законодавчої бази і затвердженої на державному рівні концепції ре-

гіональної політики, програми розбудови в Україні ВЕЗ, невизначеність перспектив господарського розвитку тощо. Нерішучість владних структур із цього питання створювала подвійну ситуацію, коли ініціатива регіонів не знаходила дієвої підтримки уряду.

Першими кроками виходу із цієї ситуації стали: ухвалення Верховною Радою України в 1992 р. Закону «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», утворення компетентної Міжвідомчої комісії з розгляду і підготовки документів із заснування ВЕЗ, схвалення Кабінетом Міністрів України «Основних напрямів державної регіональної економічної політики України» та Концепції розбудови на території держави спеціальних (вільних) економічних зон (Постанова № 167 від 14.03.94). Прийняття зазначених документів створило правові підвалини діяльності зон.

Спеціальну (вільну) економічну зону (*special/free economic zone*) визначають законодавством України як частину території держави, у межах якої встановлено спеціальний правовий режим економічної діяльності.

Вихідними критеріями віднесення будь-яких територіально-господарських формувань до ВЕЗ є:

- ∅ умовна екстериторіальність й індеферентність торговому режиму приймаючої держави;
- ∅ націленість на активізацію зовнішньоекономічних зв'язків (обмін капіталами, товарами, технологіями тощо);
- ∅ наявність особливого, пільгового відносно діючого загальнодержавного, інвестиційного клімату у складі податкового, валютно-фінансового й організаційно-правового режиму діяльності суб'єктів зони.

Законодавством України дозволено створювати: вільні митні зони і порти, експортні, транзитні зони, митні склади, технологічні парки, технополіси, комплексні виробничі, туристично-рекреаційні, страхові, банківські зони тощо. За функціональними ознаками розрізняють п'ять типів зон:

- ∅ зовнішньоторговельні,
- ∅ торговельно-виробничі,
- ∅ науково-технічні,
- ∅ туристично-рекреаційні,
- ∅ банківсько-страхові (офшорні).

ВЕЗ можуть займати різну за розміром територію й охоплювати будь-яку кількість суб'єктів підприємництва. Спеціальні (вільні) економічні зони, незалежно від типу, що розміщуються на незаселеній території розміром до 500 га та мають лише об'єкти забезпечення життєдіяльності ВЕЗ, належать до локальних або точкових зон.

Метою створення ВЕЗ є:

- ∅ прискорення соціально-економічного розвитку регіонів розташування;
- ∅ залучення зовнішніх інвестицій;
- ∅ створення нових робочих місць і розв'язання проблем використання незайнятого працездатного населення;
- ∅ активізація підприємницької діяльності;
- ∅ стимулювання експортоорієнтованого (або імпортозамінюючого) виробництва;
- ∅ залучення й упровадження новітніх технологій;
- ∅ підвищення ефективності використання місцевих природних ресурсів.

Таким чином, заснування спеціальних (вільних) економічних зон має пов'язуватися насамперед зі створенням точок економічного зростання, відновленням депресивних районів і стимулюванням структурних зрушень в економіці.

Відсутність спеціальних економічних зон у господарській практиці держави можна віднести до негативних чинників, які стримують економічний розвиток проблемних територій і залучення в Україну іноземних інвестицій. Це підтверджують загальновідомі дані щодо закономірностей інвестування, розвитку виробництва та підприємництва у ВЕЗ різних держав світу.

Найінтенсивніший розвиток підприємництва та найбільші темпи економічного зростання характерні для етапів становлення і розвитку ВЕЗ. Зокрема, на зазначеному етапі розвитку річний приріст вкладених іноземних інвестицій до ВЕЗ становить зазвичай 35–75 %; середньорічні обсяги іноземного інвестування в розрахунку на одне підприємство – суб'єкт зони дорівнюють 90–250 тис. дол США; середньорічні темпи зростання промислового виробництва в зоні перебувають на рівні 130–175 %. Після закінчення етапу освоєння зони й утвердження спеціалізації економічних зон надалі середньорічні темпи зростання виробництва частково знижуються до 110–130 %. Слід мати на увазі, що питома вага торговельно-виробничих зон у міжнародній торгівлі наразі становить 20 % і має сталу тенденцію до щорічного зростання на два відсоткових пункти.

ВЕЗ також є важливим стимулом для ввезення до приймаючої країни іноземних інвестицій, абсорбуючи від 10 до 80 % їх сукупної вартості. Крім того, зони виробничого спрямування забезпечують у країнах Південно-Східної Азії від 10 % (Корея, Гонконг, Філіппіни) до 60 % (Сингапур) загальної кількості новостворених робочих місць. Проте досі в Україні не створено необхідних умов для залучення іноземних інвестицій. Так, за кумулятивним показником надходжень прямих іноземних інвестицій до держав, що мали централізовано керовану економіку, наша держава займає 16 місце. Підприємства з участю іноземного капіталу фактично не здійснюють впливу на розвиток підприємницької діяльності та виробництва в Україні, оскільки їх питома вага в загальнодержавному виробництві ВВП та національному доході становить 0,03 %.

Оскільки ВЕЗ – це певна територія, на якій встановлено і діє спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України (приймаючої держави), то подібне утворення матиме такі переваги:

∅ невелика площа території зони дозволить обмежити ймовірні негативні результати її діяльності;

∅ визначеність типу та функціональної спрямованості ВЕЗ дозволить регулювати галузеву структуру зональних виробництв;

∅ наявність проекту (фактично – цільової комплексної програми економічного розвитку) означатиме врахування регіональних і загальнодержавних пріоритетів;

∅ гнучкість норм податкового та митного законодавства, що поширюється на суб'єктів зони та є винятком із загального податкового митного законодавства, дозволить на обмеженій кількості суб'єктів підприємництва і, відповідно, з мінімальними втратами бюджетних коштів у вигляді податкових платежів провести експеримент із різними системами оподаткування та виявити оптимальну схему;

∅ імідж зон як територій зі сталим законодавством, гарантіями та сприятливим інвестиційним кліматом, що склався у світі завдяки широкому розповсюдженню цієї форми територіально-господарської організації, дозволить стимулювати активне залучення іноземних підприємницьких інвестицій і повернення тих національних капіталів, що втекли за кордон останнім часом.

Усього за період 1989–1998 рр. на місцях було розроблено та подано до Кабінету Міністрів України понад 30 проектів заснування локальних і точкових спеціальних (вільних) економічних зон різних типів. Зокрема, у Закарпатській (вільна митна зона

«Чоп-Інтерпорт», комплексна спеціальна економічна зона «Закарпаття», ВЕЗ «Європа-Центр»), Чернівецькій (комплексна ВЕЗ Чернівецької обл., туристично-рекреаційна зона «Буковина»), Одеській (Одеська комплексна, «Антарктика», «Южненська», «Порто-Франко», «Південна Пальміра», «Аджалик») областях, Автономній Республіці Крим (Севастополь, «Манганарі», «Сиваш», Керч, Кримська комплексна економічна зона, точкова зона «Фотон»), Херсонській («Джарилгач»), Дніпропетровській («Дніпроавіа», «Придніпров'я», «Кривбас»), Чернігівській (Північно-Українська зона прикордонної співпраці), Волинській («Інтерпорт-Ковель»), Донецькій («Азов'є», технопарк у м. Донецьку, комплексна ВЕЗ), Львівській («Яворів», «Курортополіс Трускавець»), Запорізькій («Степногірськ»), Івано-Франківській («Ворохта», «Яремче»), Харківській («Лідія-Харків»), Вінницькій («Могилів-Подільський»), Київській («Славутич»), Полтавській («Кременчук») областях та ін. Таким чином, 15 із 25 великих адміністративно-територіальних одиниць (області та АР Крим) вважають за можливе чи необхідне створити на власній території особливий режим підприємницької діяльності у формі ВЕЗ.

Усі пропозиції щодо формування ВЕЗ зазвичай базуються на детальному знанні «внутрішніх» проблем і специфіки господарського розвитку областей. Вивчення цих проєктів дозволяє досить упевнено стверджувати, що подібна ініціатива загалом не суперечить загальнодержавній економічній політиці, а є її наповненням. Однак неправомірно буде оцінювати процес тільки позитивно: деякі із представлених до КМ України та Міжвідомчої комісії проєктів недостатньо опрацьовані, у багатьох випадках утворення ВЕЗ потребує залучення значних централізованих капіталовкладень або передбачає довготермінове вилучення з кола фіскальних інтересів України значної кількості платників податків.

Крім того, детальне вивчення зазначених проєктів дозволяє визначити низку загальних недоліків, серед яких:

- ∅ відведення під створювані ВЕЗ великих територій, включаючи адміністративні райони, міста та цілі області;
- ∅ надто широкий перелік функцій і поєднання багатьох типів зон в одній комплексній зоні;
- ∅ невизначеність характеру взаємовідносин зони з позазональним простором;
- ∅ невиправдані спроби розв'язання шляхом заснування зон політичних і національних проблем.

Дійсно, кожна країна зацікавлена у створенні вільних економічних й офшорних зон, які забезпечать їй валовий приріст, стабілізацію економіки і гармонійний розвиток. Проте правова невизначеність і відсутність законодавчої регламентації офшорного бізнесу, на жаль, не дозволяють зараз в Україні говорити про створення в нашій державі ефективних механізмів функціонування та загальних правил регулювання відносин між суб'єктами офшорної діяльності. І це поряд з існуванням такого потужного тіньового сектора в економіці, що має місце в Україні. На жаль, нині доводиться визнати – такий стан призводить до гальмування економічного розвитку країни і залучення тим самим офшорного бізнесу до тіньового середовища.

З огляду на це, уже зараз необхідно вжити таких заходів:

- ∅ унести зміни та доповнення до чинного законодавства (а якщо потрібно, то й прийняти спеціальний закон), за допомогою чого можна було б з'ясувати особливості правового режиму оподаткування;
- ∅ визначити принципи встановлення резидентності;
- ∅ встановити загальні засади діяльності та належного контролю за діяльністю нерезидентів в офшорних зонах;

∅ згідно з накопиченим міжнародним досвідом в офшорних зонах сформувати продуктивну схему діяльності на світових ринках цінних паперів;

∅ слід також на найвищому рівні при формуванні державної економічної політики зробити чи не пріоритетним завданням боротьбу з відмиванням тіньових капіталів, одержаних в офшорних зонах.